

Сучасна література в колі твого читання

Акцент

альманах

www.litakcent.com

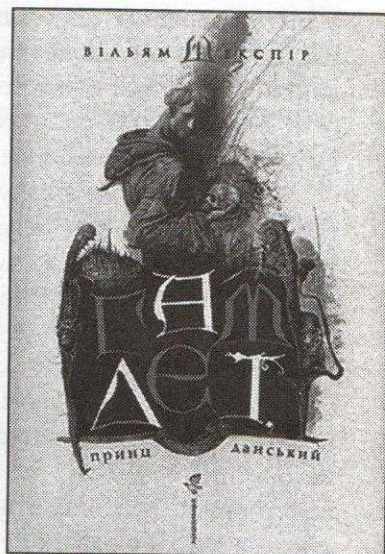
2008
випуск 2

Марк Соколянський

У полоні гротескової стратегії

Нотатки про книгу Вільям Шекспір. Гамлет, принц данський. З англ. переклад Юрій Андрухович. — К.: А-Ба-Ба-Га-Ла-Ма-Га, 2008

Почну з того, що цю книгу приємно навіть узяти до рук. Стильна суперобкладинка, прекрасний дизайн, майстерні графічні ілюстрації Владислава Єрка. В анотації видавництво не поспустилося на похвали тим, хто створював цей том, тобто — перш за все перекладачеві та художникові (щоправда, децю з похвал перепало й драматургу!). Новий переклад «вершинного твору Шекспіра» українською мовою рекомендується в анотації з історичною пунктуальністю як «перший у третьому тисячолітті», а перекладач, відомий прозаїк та есеїст Юрій Андрухович, разом із ілюстратором — як «знакові постаті сучасного українського культурного простору». Усе це не може не привернути підвищеної уваги до книги, і перш за все — до якості нового перекладу «Гамлета».

Юрій Андрухович не новачок у перекладацькій справі. Йому належать переклади творів Райнера Марія Рільке, американських поетів-бітників та інших зарубіжних митців. Знайомство з його версією «Гамлета» не залишає ніяких сумнівів у тому, що визнаний письменник працював саме з англійським оригіналом твору, що він відчуває мелодику шекспірівського вірша, що йому досить добре відомий досвід попередників — перекладачів Шекспіра — причому не тільки в українській, але також і в споріднених мовах. Безперечно й те, що цей переклад з'явився внаслідок серйозної, вдумливої праці та пошуків. Головний напрям цих пошуків не так важко розпізнати: Юрій Андрухович поклав собі за мету наблизити велику трагедію англійського драматурга до широкого кола сучасних українських читачів з їх світорозумінням, лексикою, фразеологією.

Загальне завдання у нелегкій перекладацькій праці подрібнюється, як відомо, на тисячі цілком конкретних проблем, пов'язаних із адекватною передачею окремих слів, зворотів, фраз, строф з однієї мови на іншу, і саме від результативності таких конкретних знахідок (чи втрат?) значною мірою залежить успіх (чи неуспіх?) усієї роботи.

Хочеться звернути увагу на низку цілком очевидних конкретних удач перекладача. Вдалася Андруховичу тирада Горація з першої сцени першого акту (с. 20), де збережено не тільки образність, але й ритм оригіналу. Те ж саме можна сказати про переклад тиради Гамлета («Здається»? Але що таке «здається»? з другої сцени першої дії (с. 24). Адекватно не тільки у змістовному, але також і в стилістичному плані передано монолог Полонія з третьої

сцени першого акту (с. 40–41), так само, як і монолог принца під час появи Привида («Небесні сили, станьте в обороні!») з четвертої сцени (с. 44).

Зовсім не просто навіть для досвідченого перекладача відтворити іншою мовою монолог Енея, що його виконує Перший актор на прохання Гамлета, — монолог класично помпезний, навіть трохи анахронічний для часу дії трагедії, не кажучи вже про час її написання. Гадаю, що з цим завданням Юрій Андрухович у цілому справився непогано (с. 92–93). До явних удач відніс би я також переклад монолога Клавдія, який збирається молитися, і короткого, напруженого монолога принца, що йде вслід за тим (с. 135–136). Та й найвищий драматизм славетного монолога Гамлета з першої сцени третього акту («To be, or not to be...») зберігається у новому перекладі, чітко відбиваючи кульмінацію душевної трагедії героя.

Згадані удачі переконують, що в арсеналі автора запропонованої української версії «Гамлета» наявні неабиякі можливості досягти бажаної цілі. Проте на шляху до неї постали й серйозні перешкоди. Перш ніж робити якісь узагальнення, наведу окремі приклади тих перекладацьких рішень, які можуть викликати в естетично підготовленого читача чи глядача певні заперечення.

Переважно такі зауваження стосуються стилістики перекладу. Іноді здається, що Юрій Андрухович, знавець і, очевидно, щирий шанувальник поезії Бориса Пастернака, забуває, яке в нас «тисячоліття надворі», і користується недоречним у даному контексті матеріалом застарілої розмовної та навіть просторічної лексики. Ріжуть око численні «друзяки» у тексті трагедії (згадуються рядки з давніх перекладів Юрія Федьковича, Пантелеймона Куліша, Михайла Старицького — такі, наприклад, як ламентажія Гамлета у Кулішевій інтерпретації: «...О, що я за козак, за гайдамака!.. ». Нітрохи не хочу принизити заслуг класиків, але ж не можна забувати, що вони працювали в інший час, за інших умов, з іншими знаннями західних мов тощо. Сьогодні перекладач має володіти сучасним інструментарієм та оперувати дещо іншим вокабуляром).

Поруч із «друзяками» може бути укладено цілу низку просторіч, якими зловживає новітній перекладач: зарізяки (в оригіналі — «lawless resolute»), бідяка, паскуда, шмаркач, партач, курва, бидло, «драний норвежець» (в оригіналі досить поважна дефініція — «ambitious Norway», тобто «честолюбний норвежець»), «в пору мертв'яків» (в оригіналі — «at this dead hour»), «в державі нашої безлад і бордель» (в оригіналі — «our state to be disjoint and out of frame»), «падлюче зілля та дрантя людське» (в оригіналі — «unweeded garden, that grows to seed»), «гульки, п'янки, похмеляння», придурень (в оригіналі немає ніякої оціночності — «a good fellow»), придурок (в оригіналі — «mad», тобто «безумний»), «скурвий син» (в оригіналі — «the knave», тобто «шахрай»), і перелік подібних прикладів, на жаль, можна було би продовжити.

Окрім того, що ці просторіччя, включаючи й випадки вживання пейоративної лексики, не відповідають шекспірівському тексту, вони незрідка погано узгоджуються з індивідуальністю персонажів, які користуються такими словами та висловами. Наприклад, королева вигукує у п'ятій сцені четвертої дії:

«Ох, не на жарт розгавкала ся псома!
Оце брехлива данська собачня!.. »
(в оригіналі лише: «false Danish dogs»).

Що вже говорити про мовлення простолюдина Першого Блазня (гробаря)? Тут уже відкрилася можливість навіть не стримуватися. Наприклад, персонаж так говорить про небіжчика Йорика: «Ну, вже цей сучий син ото був усім придуркам придурок!..» (с. 203), а далі, де в оригіналі зустрічається лексема «whoreson» (незаконно народжений), перекладач вживає відверто низьке, лайливе слово «трахомуд».

Зайве опрощення та навіть огрублювання Ю. Андруховичем мови шекспірівської трагедії може нагадати спеціалістам про найсміливіші «новації» Ганни Радлової, яка свого часу йшла до шекспірівського першоджерела приблизно таким же шляхом. Поява її перекладів російською мовою викликала у 1930-і роки серйозну полеміку, в якій узяли участь провідні літературні та театральні критики того часу. Більшість із них (К. Чуковський, Ю. Юзовський, Л. Боровой та ін.) поставилися до перекладацької практики Радлової абсолютно негативно. Досвід старих дискусій корисно, мабуть, не забувати й на порозі двадцять першого сторіччя.

Згадавши про роботи Г. Радлової, не можу не сказати, що між її перекладацькою практикою та підходом Юрія Андруховича до шекспірівської трагедії неважко помітити не тільки деяку схожість, а й істотну відмінність. Поруч із тяжінням до розмовної (у широкому розумінні), зниженої лексики та фразеології, український перекладач явно хоче «осучаснити» класичний твір за рахунок *культурної* лексики, наблизивши «Гамлета» до нинішнього більш-менш освіченого читача або глядача. Ось кілька випадків такого осучаснення, яке призводить часто-густо до несподіваної та немотивованої **модернізації**.

Уже в першій сцені першого акту Горацію згадує «наше *керівництво*» (с. 17). У другій сцені того ж акту Марцелл доповідає принцеві, що вони завжди вартують *на терасі* (в оригіналі — «upon the platform»). У розмові Офелії з братом досить недоречним в її вустах виглядає слово *ліберальні* (с. 37). Гамлетів вислів «old mole! Canst work i' the earth so fast» («Старий кріт! Так швидко міг би працювати під землею...») Андрухович перекладає у сучасній «виробничій» образності: «Незлий би вийшов з тебе *прохідник у шахті*.» (с. 57). «Осучаснення» хрестоматійного звернення Гамлета до Горацію обертається стильовою незграбністю:

«...Але, Горацію, на небі та в землі
Є значно більше дивного й такого,
Про що не знають знаючі суб'єкти...» (с. 57)

Полоній у розмові зі слугою вживає слово *репутація* (с. 61). Слово «machine» з листа Гамлета до Офелії перетворюється у *машинерію* (с. 73). У бесіді з Розенкранцем та Гільденстерном Гамлет згадує про *стаціонарну сцену* (с. 85), а у першій розмові з акторами — про *масову публіку* (с. 91). У виконанні Першим актором монолога Енея Гамлета захоплює *повна відповідність між формою та змістом* (с. 96); це кліше нагадує сумної пам'яті дидактичні компартійні постанови з питань літератури та мистецтва. Невідомо звідки виникають у порадах Гамлета акторам слова *субстанція* та *мізансцена* (с. 111), а у монолозі з першої сцени третього акту слово *апломб*. «Підтягуючи» середньовіччя до досвіду сучасного глядача, Гамлет у перекладі говорить: «...лише як міна в руках мінера вибухне!..» (с. 148). Тут, очевидно, і здивований юний глядач може запитати, про який саме час ідеться у п'єсі.

Клаудій, звичайно, негативний персонаж, але навряд чи йому личить канцелярський вислів: «Кому ж тепер нести відповідальність?» (в оригіналі — «...how shall this bloody deed be answered?»). Слова Горачіо «half a share» перекладено бухгалтерським ідіолоктом — *півставки* (с. 124). Перший блазень вживає слово *еліта* (в оригіналі — «that great folk») та вислів «на заслужений відпочинок» (с. 193, 196). В останньому акті трагедії модернізація наростає. У промовах Гамлета знаходимо слова: *рефлекс*, *конструкція*, *візаві*. Слово «*carriages*» (тут — рукоятки рапір, проте це слово має й кілька інших значень, включаючи «гарматний лафет»), яким оперує Озрик і значення якого уточнює Гамлет, перекладене просто сенсаційно — *артефакти* (с. 221). Як кажуть, навмисно не вигадєш.

Можна припустити, що в деяких випадках перекладачеві просто необхідно було звернутися до діалектної чи просторічної лексики, так само, як іноді бували конче потрібними нові поняття з інших пластів лексики, але ж коли *візаві* та *апломб* сусідують із *друзьями* та *зарізяками*, важко не помітити загальної тенденції — неорганічного, гротескового поєднання двох полярних стратегій у підборі лексики та фразеології. Ця гротесковість різко порушує стильову цілісність — давно і цілком слушно визнану гідність неперевершених творів Шекспіра.

Порушення стильової цілісності призводить іноді й до занадто вільного поводження зі змістом шекспірівських слів. Наведений приклад з *артефактами*, на жаль, не поодинокий. Звернімо увагу ще на кілька випадків перекладацького свавілля. У першій сцені першого акту Горачіо каже про славу покійного короля: «Його ж і маври переможцем знали» (с. 17). Які такі *маври* в історії північноєвропейської Данії? В оригіналі взагалі йдеться про частину відомого данцям світу: «For so this side of our known world esteem'd him...» Коли Розенкранц розповідає принцу про новини театрального життя, він вдається до цікавої подробиці: «...навіть Геркулеса з театру «Глобус» вони завалили» (с. 86). Справді, у розмові Гамлета з колишніми друзями є натяки на певні колізії лондонського театрального життя, але щоб згадувати конкретний театр «Глобус», на сцені якого побачили вперше світ півтора десятки шекспірівських п'єс, — це вже занадто: в оригіналі ця назва, природно, не фігурує.

У першій сцені третьої дії король говорить королеві про себе і Полонія:

«...А ми удвох із батьком
Йї, отці законні, тобто штиги
В законі, все побачимо зі сховку...» (с. 102)

Тут, не кажучи вже про зовсім невдалий enjambement, не може не дратувати сучасний вислів із блатної фені «в законі». Чітке за змістом словосполучення «The undiscovered country» перекладається так кострубато, що й до сенсу фрази не дібраться: «У тій країні з інших географій...» (с. 104).

У сцені на цвинтарі Другий блазень звертається до свого напарника: «Слухай ти, професор Лопата...». Однак, в оригіналі є лише словосполучення «goodman delver». Звідки ж узялося це непідхоже для середньовічного данського простолюдина слово «професор»? У настановах акторам Гамлет наводить приклад невдалої акторської гри: «...голосистий кретин у перуці роздирає на шмаття сукню нещасного монологу...» (с. 110). Тим часом у Шекспіра герой каже про роздирання не «суті монолога», а «пристрасті» («tear

a passion to tatters, to very rags»). Хрестоматійне судження Гамлета про батька «He was a man. Take him for all in all...» передано невиразно: «Не тільки це, найперше як людину / Його я знав...» (с. 30). Горацію розповідає Гамлету про реакцію Марцелла і Бернардо на появу Привида: «Вони тряслися, мов кисіль замерзлий...» (с. 31). В оригіналі значиться «distill'd almost to jelly». Невідомо, де знайшов перекладач слово «замерзлий»; до того ж справді «замерзлий» кисіль (желе?) у доброї господарки не трясеться.

Під час акторської вистави на запитання короля про назву п'єси Гамлет відповідає: «Пастка», мається на увазі, для мишей. Самих мишей не буде — це в переносному розумінні...» (с. 122). Звідки взяв перекладач ці подробиці про мишей «в переносному розумінні»? Адже в оригіналі нічого подібного немає, і принц відповідає досить лаконічно: «The Mouse-Trap». Виходить, що у цих фрагментах Ю. Андрухович не тільки перекладає, але й коментує децю читачам-глядачам, таким чином «співавторствуючи» з геніальним британцем.

Взагалі треба сказати, що перекладач поводить з класичним текстом із дивною свободою, іноді йдучи на невеличкі смислові зрушення, інколи створюючи сумнівні неологізми (наприклад, слово «сми́слість» на с. 72), або ж навіть передаючи репліки одного персонажа іншому. Саме так вигук Привида «O, horrible! O, horrible! Most horrible!» передовіряє перекладач Гамлетові (с. 51). Таку ж операцію зроблено зі словом «амінь» (с. 53), очевидно, для того, щоб пожвавити дію, перервавши довгі монологи одного персонажа репліками іншого. У подібних випадках автор новітньої версії нібито перехоплює ініціативу в багатьох сучасних театральних режисерів, які дають собі право «підправляти» тексти будь-якого драматурга.

Повертаючись до розмови про дві принципово різні стратегії, характерні для першого у третьому мілленіумі перекладу «Гамлета», важко оминати питання: чи можливо взагалі якось органічно поєднати ці дві тенденції? Адже, з одного боку, треба якомога точніше відтворити у тексті колорит якщо не середньовіччя, так хоч би пізнього Відродження, і разом з тим — наблизити цей текст до нових поколінь читачів та театральних глядачів, включаючи й тих, які поки що не дуже підготовлені до сприймання шекспірівської поезії. У цьому зв'язку мені згадується глибока думка видатного літературознавця М. Гаспарова, який вважав, що переклад для читачів-початківців має наближати оригінал до читача, тоді як переклад для досвідчених читачів має наближати саме читача до оригіналу літературного твору. Перший тип перекладу вчений умовно називав «творчим», а другий — «буквалістичним» (але ж не *буквальним* і не *буквалістським*!).

Сьогочасна читацька й театральна публіка в Україні, як, відверто кажу-чи, і у багатьох інших країнах цивілізованого світу, являє собою строкату суміш цих двох типів аудиторії і брати до уваги, очевидно, треба естетичні потреби обох. Притому важливо не опускатися до рівня людини, яка вперше зіткнулася з шекспірівським словом чи вперше у своєму житті потрапила до драматичного театру, однак і не ігнорувати нею повністю, намагаючись вивести такого читача або глядача на децю вищий щабель розуміння мистецтва. Для того необхідно, мабуть, шукати загадкову *золоту середину* між двома позначеними стратегіями. Знайти її дуже й дуже нелегко, але чи можна в принципі сподіватися на легкий шлях у **високому мистецтві** (визначення Корнія Чуковського) художнього перекладу?!

Міркуючи про українські версії трагедії «Гамлет», не можна не згадати, яким важливим творчим завоюванням для свого часу був переклад справжнього майстра високого мистецтва Григорія Порфировича Кочура — переклад, який і досі не втратив свого значення. Але навряд чи хтось заперечить, що минули ті часи, коли переклади, навіть досконалі, могли функціонувати протягом століть, як сталося, наприклад, із німецькими інтерпретаціями Шекспіра, що належать Л. Тіку та А. Шлегелю, чи з гомерівською «Одисеєю» у російському перекладі В. Жуковського. З плином часу відбуваються значні історичні зміни у суспільстві, у світогляді читацької публіки, врешті-решт, у мові, і тому поява нових перекладів — феномен цілком закономірний. Наскільки ж успішною може вважатися та чи інша спроба позмагатися з попередниками — це особливе питання, яке треба вдумливо розглядати у кожному конкретному випадку.

Певен, що новий переклад шекспірівської трагедії, який створено Юрієм Андруховичем, ще стане предметом детального обговорення у колі критиків та спеціалістів із перекладознавства. Безумовно, це в жодному разі не останній переклад «Гамлета» українською мовою, й автори наступних версій, на які, гадаю, не доведеться дуже довго чекати, врахують творчий досвід Андруховича, зважаючи на сильні й слабкі місця його роботи.

м. Любек

✓ **стрнг** | 17 грудня 2008 — 08:52
ґрунтовно.

✓ **Vik** | 17 грудня 2008 — 11:07
Дуже гарний матеріал!

✓ **позитив** | 17 грудня 2008 — 14:17
Місцями це якийсь «Гамлет» а ля Подерв'янський?
І чи вже рекомендовано Міністерством освіти?
...«за рахунок культурної лексики, наблизивши «Гамлета» до нинішнього більш-менш освіченого читача...» То все-таки це не для шкіл. Ну, слава Богу!
Словом, отсебятина

✓ **поступ** | 17 грудня 2008 — 15:13
До речі, у Німеччині досі читають 200-літнього шлегелівського «Гамлета». Тому значно «молодший» переклад неокласика Г. Кочура можна спокійно рекомендувати школярам і поважним дорослим.

✓ **Оля Купріян** | 17 грудня 2008 — 16:53
хіба йдеться про те, щоби рекомендувати переклад школярам? швидше про те, щоби показати ще раз «перекладацькі м'язи», а заодно й змусити нас, сяких-таких, які страх як не люблять перечитувати класиків, таки погортати Шекспіра ;)
а стаття справді дуже ґрунтовна, є над чим задуматися. по правді, мені здавалося, що Андрухович чинить виправдано, знижуючи й осучаснюючи лексику (навіть повірилося, що Гамлет був таким забіякою, як і більшість героїв самого перекладача). Утім, може, саме в цьому й проблема: Андрухович зробив Гамлета СВОЇМ героєм.

✓ **поступ** | 17 грудня 2008 — 17:11

Це насправді цікаве питання: чи свідомо перекладач робив Гамлета «своїм»? І чи мав він перед собою читача «свого Гамлета», чи читача «шекспірівського Гамлета»? А, може, він взагалі його тільки для себе переклав?.. Автору рецензії, звісно, подяка!

✓ **Хамза** | 17 грудня 2008 — 19:12

Слушно, що «Андрухович зробив Гамлета СВОЇМ героєм». Переклад — царина, де андруховичів егоцентризм абсолютно не до діла і шкодить справі. Дурна звичка бути в центрі уваги — не ставай між Шекспіром і мною, чорт забирай! Так і хочеться гукнути «живому класикові».

✓ **Оля Купріян** | 18 грудня 2008 — 16:56

утім, тут інша штука: якщо читач бере читати саме Андруховичевого «Гамлета», він свідомо підписує контракт про те, що згоден грати за правилами «живого класика» ;) і нічого з цим не вдієш)

якщо ж читач захоче більше Шекспіра й менше Патріарха, він візьме Гребінку або Кочура :)

✓ **Tetiana** | 18 грудня 2008 — 21:21

Візьміть Шекспіра і насолоджуйтеся! Навіщо вам посередники :-)

✓ **Vik** | 19 грудня 2008 — 16:52

Якби всі знали мову Шекспіра так, як Шекспір, то проблем не виникло б... :-))

✓ **анг. читач** | 19 грудня 2008 — 19:23

Г. Кочур — неперевершений майстер. Решта — заробітчанство!

✓ **SS.** | 20 грудня 2008 — 19:19

Читаючи, потрібно також не забувати, що цей переклад робився саме для постановки в київському Молодому театрі. Тобто цей текст уже прозвучав у найприроднішому для цього жанру місці — в театрі!

✓ **Десант** | 22 грудня 2008 — 12:03

Отож-бо воно і є, що це суто переклад для театральної постановки з усіма бурлескно-буфонадними імпрровізаціями Андруховича в необароковому стилі. У 2000 році він був подією. Зараз це вже ретро, а для критиків привід для аналізу)))